

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ*

ΥΠΟ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Κ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πάλιν ὅτι ἡ προεκτεθεισα τυπολογία δὲν ἀποσκοπεῖ μῆτε εἰς τὴν διατύπωσιν θεωρίας περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως, μῆτε εἰς τὴν διερευνῆσιν τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας. Διὰ τὸν Weber εἶναι πλέον ἢ σαφὲς ὅτι ἡ ἱστορία καὶ ἡ προϊστορία ἔχουν περιορισμένα ἐρευνητικὰ ὄρια, πέραν τῶν ὁποίων δὲν ὑφίσταται δυνατότης ἐμπειρικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ὡς ἐκ τούτου δὲν τὸν ἐνδιαφέρει τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ γενέσεως τῆς θρησκείας. Ὁ ἀφετηριακὸς τύπος τῆς θρησκείας παραμένει ἀναπόδεικτος ὑπόθεσις, διὰ τοῦτο καὶ ἡ μόνη θεμιτὴ ἀφετηρία εἶναι τὰ δεδομένα. Ὅπου ἡ ἔρευνα συναντᾷ τὰ σύνορά της ἐκεῖ ἐπιβάλλεται ἡ δύναμις τῶν δεδομένων. Ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀπαρχῶν, ἡ ὅποια τόσον ἐταλαιπώρησε τὴν ἐπιστήμην τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ πληθὺς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸν τίτλον «Ursprung»), στερεῖται κατὰ τὸν Weber νοήματος, καθ' ὅσον τελικῶς ἡ ἀπαρχὴ λαμβάνεται ἀξιωματικῶς ὡς δεδομένη.

Ἐξ ἄλλου ἡ κοινωνιολογία, ὡς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη, οὔτε ἐνδιαφέρεται οὔτε δύναται ν' ἀποφαίνηται περὶ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων³²⁶, ἀλλ' εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ περιορίζηται εἰς ὅ,τι εἶναι προσιτὸν εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἔρευναν καὶ ν' ἀφήνῃ εἰς τὴν θεολογίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν τὸν λόγον περὶ τοῦ Ἐπέκεινα, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ μετακοινωνιολογικὴν καὶ ὑπερεμπειρικὴν κατηγορίαν. Ὁ θεολόγος καὶ ὁ μεταφυσικὸς πιθανῶς νὰ διατυπώσουν ὀρισμένους ἀντιρρήσεις καὶ νὰ ἔχουν διάφορον γνώμην ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν ἐπὶ μέρους θρησκευτικῶν φαινομένων, ἀλλ' ὁ ἐμπειρικὸς ἐρμηνευτὴς δὲν εἶναι

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 897 τοῦ προηγουμένου τόμου.

326. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Stob, ἀποδίδων ὀρθῶς τὰς σχετικὰς ἀπόψεις τοῦ Weber, ἡ ἀποστολὴ τοῦ κοινωνιολόγου συνίσταται ἐν τούτῳ: «die einschlägigen Tatsachen aufzufinden und diese eben zu verknüpfen, nicht nach Massgabe einer ihnen innewohnenden ontologischen Konstitution, sondern auf Grund der praktisch bedeutsamen Bedeutungs- und Sinnzusammenhänge, an denen sich bestimmte historisch bezeugte Gemeinschaften von Menschen bald bewusst, bald unbewusst in ihren wechselseitigen Verhältnissen tatsächlich orientieren». Stob, Henry J o h n: Eine Untersuchung zu Max Webers Religionssoziologie. Dissertation, Göttingen 1938, σελ. 27.

δυνατὸν νὰ ἐξαρτᾶ τὰς περὶ τῆς θρησκείας διαπιστώσεις του ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους θεολογίας. Ὡς ἤδη καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἡ γνῶσις τοῦ ἐρευνητοῦ δὲν εἶναι γνῶσις συμμετοχῆς, ἀλλὰ γνῶσις παρατηρήσεως. Ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὸν ἐρευνητὴν, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι πράγματι δύναται οὗτος ἐπιστημονικῶς νὰ ἐξετάσῃ καὶ ἐμπειρικῶς νὰ διαπιστώσῃ, δὲν εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ, ἀλλ' ἡ ἐξωτερικὴ καὶ περιφερειακὴ πλευρὰ τῆς θρησκείας³²⁷. δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος, ἀλλ' ὁ θρησκευτικὸς βίος· ὅχι τὸ τί ἕκαστον θρήσκευμα διδάσκει δογματικῶς, θεολογικῶς καὶ ἠθικῶς ἢ ἰσχυρίζεται περὶ ἑαυτοῦ ὅτι εἶναι, ἀλλὰ τὸ τί πράγματι σημαίνει διὰ τὰ μέλη του καὶ τὴν συμπεριφορὰν των κατὰ τὰς ἐντελῶς κοινοτοπικὰς στιγμὰς τοῦ καθημερινοῦ βίου των. Ἡ θρησκευτικὴ συμπεριφορὰ ἐνδιαφέρει ὡς ἐν εἶδος κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς, ἡ δὲ δογματικὴ διδασκαλία λαμβάνεται ὑπὸ τοῦ κοινωνιολόγου ὑπ' ὄψιν μόνον καθ' ὃ μέτρον αὕτη πράγματι διαποτίζει καὶ ἐπηρεάζει τὸν καθημερινὸν βίον τῶν πιστῶν ὁπαδῶν της³²⁸. Ἐνδιαφέρον διὰ τὴν κοινωνιολογίαν δὲν εἶναι τὸ θρησκευτικῶς καὶ θεολογικῶς σημαντικόν, ἀλλὰ τὸ πρακτικῶς καὶ κοινωνικῶς δυναμικὸν στοιχεῖον τῆς θρησκείας³²⁹. Ἀνεξαρτήτως τῆς θρησκευτικῆς ἀξίας του ὅ,τι τελικῶς παραμένει ἀνεέργητος θεωρητικὴ πίστις ἢ δὲν ἐκφράζεται ἐμπειρικῶς ὅχι μόνον δὲν δύναται νὰ ἀφορᾷ εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν προβληματοθεσίαν, ἀλλ' εἶναι καὶ οὐσιαστικῶς κοινωνιολογικῶς ἀνὺπαρκτον». Διὰ τοῦτο ὁ Weber ἀποφεύγει νὰ δώσῃ ὄρισμὸν τῆς θρησκείας³³⁰ καὶ δὲν στρέφεται πρὸς τὴν «οὐσίαν» οὔτε καὶ πρὸς ὅ,τι διὰ

327. Ὡς εἰς τὴν «Προτεσταντικὴν Ἠθικὴν» παρατηρεῖ, «wir haben es für unsere Zwecke stets mit Seiten der Reformation zu tun, welche dem eigentlich religiösen Bewusstsein als peripherisch und gerade äusserlich erscheinen müssen». PE I, σελ. 76.

328. Ὡς παρατηρεῖ ἡ Bosch, ὅταν ὁ Weber ἐξετάζῃ θρησκευτικὰ φαινόμενα «stellt er nur empirisch nachweisbare Zusammenhänge zwischen religiösen Vorstellungen und praktischen Verhaltensweisen im Bereich des Realen heraus, nur die jedem zugänglichen äusseren Seiten und die allgemein verstehbaren, rational zu deutenden Triebkräfte religiöser Gegebenheiten sind bezieht, nicht aber ihre «Innen-seite», ihre Wesensaussage. Auf die Frage nach der Faktizität bzw. Art eines realen Zusammenhanges zwischen Mensch, Welt und einem ausserweltlichen Gott bzw. seiner Gnadenwirkung geht Max Weber gar nicht ein». Doris Bosch, Die Bedeutung der Askese für die Wissenschaftslehre Max Webers. Dissertation, Bonn 1962, σελ. 45.

329. Ὅ,τι μᾶς ἐνδιαφέρει δὲν εἶναι τόσον «τὸ τί ἡ θεολογικὴ ἠθικὴ θεωρία ἐννοιολογικῶς ἀνέπτυξεν, ἀλλὰ τὸ ποία ἦτο ἡ ἰσχύουσα ἠθικὴ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τῶν πιστῶν», δηλαδὴ τελικῶς τὸ «wie also die religiöse Orientierung der Berufsethik praktisch wirkte». PE I, σελ. 256 ὑποσ. 236.

330. WuG. I, σελ. 317.

τὴν θρησκείαν καὶ διὰ τὸν homo religiosus δύναται νὰ εἶναι «πολύτιμον» (wertvoll)³³¹.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ διευκρινισθῇ ὅτι ἡ ἐκπεφρασμένη ἀντιμεταφυσικὴ αὕτη τοποθέτησις τοῦ Weber δὲν ἔχει παρὰ καθαρῶς μεθοδολογικὸν χαρακτήρα. Εἶναι καὶ αὕτη μία πλευρὰ τοῦ μεθοδολογικοῦ ἀσκητισμοῦ τοῦ³³². Ὅ,τι ἐνταῦθα διαμφισβητεῖται δὲν εἶναι μήτε ἡ πραγματικότης τοῦ ὑπερεμπειρικοῦ, μήτε ἡ μεταφυσικὴ καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ πρωτίστως μὲν ἡ προσωπικὴ ἰκανότης τοῦ Weber νὰ σκέπτηται καὶ ἐργάζηται μεταφυσικῶς—δικαίωμα τὸ ὁποῖον δὲν ἀρνεῖται εἰς τοὺς δυναμένους—³³³, ἐπειτα δὲ καὶ ἡ πρακτικὴ σημασία, τὴν ὁποῖαν θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας καὶ τὴν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν μία πέραν τῶν ὁρίων τοῦ ἐπιστητοῦ εἰς χώρους μεταφυσικοὺς καὶ συγκεκαλυμμένους χωροῦσα σκέψις. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Weber οὐδὲν ὑπολείπεται εἰς σαφήνειαν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Rickert ἔχει σταθερὰν πεποίθησιν περὶ τῆς πλήρους ἀκαταλληλότητος τῆς ἐπιστήμης, μάλιστα δὲ τῆς ἐμπειρικῆς, ν' ἀποφαίνεται ἐπὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων. Μόνον τὰς ἱστορικὰς ἀλληλουχίας, τὸ «πῶς» καὶ ὄχι τὸ «τί» τῆς ἱστορίας, δύναται νὰ διερευνήσῃ ἡ ἐπιστήμη. Ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη οὕσα ἡ κοινωνιολογία «ἐρμηνεύει» τὰ φαινόμενα μὲ βάσιν τοὺς πραγματικοὺς (real) αὐτῶν συντελεστάς, ὅ,τι δὲ δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν ἐμπειρίαν, παραμένει ἐσφραγισμένον καὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην. Καθῆκον λοιπὸν τοῦ ἐπιστήμονος εἶναι νὰ καταπολεμήσῃ τὴν μεταφυσικὴν. Μεταξὺ μεταφυσικῆς καὶ ἐπιστήμης οὐδεμία ἑτέρα σχέσις εἶναι δυνατὴν νὰ ὑπάρξῃ, εἰ μὴ ἡ σχέσις «εἶτε—εἶτε», ἥτοι τῆς ἀλληλο-αναιρέσεως καὶ τοῦ ἀλληλο-αποκλεισμοῦ³³⁴. Ἡ ἔννοια «ἐπιστημονικὴ μεταφυσικὴ» εἶναι contra-

331. WuG I, σελ. 317 καὶ RS I, σελ. 18 ὑποσ. 1. Ἴδὲ καὶ PE I, 28 καὶ PE II, 345.

332. Περὶ τοῦ ἀσκητικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διέπει τὴν βεμπεριανὴν μεθοδολογίαν καὶ τὸ καθόλου ἔργον τοῦ Weber ἐπιθι: B o s c h, D o r i s, Die Bedeutung der Askese für die Wissenschaftslehre Max Webers. Dissertation, Bonn 1962.

333. Τὸ ὅτι ὁ Weber δὲν ἀρνεῖται τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ πιθανῶς καὶ τὴν ἐνδεχομένην χρησιμότητα καὶ ὠφέλειαν τῆς μεταφυσικῆς σκέψεως ἀναφέρει ρητῶς εἰς τὰ μεθοδολογικά του δοκίμια, ὅταν γράφῃ: «es liegt hier das Vorurteil durchaus fern, als ob Betrachtungen des Kulturlebens, die über die denkende Ordnung des empirisch Gegebenen hinausgehend die Welt metaphysisch zu deuten versuchen, etwa schon um dieses ihres Charakters willen keine Aufgabe im Dienste der Erkenntnis erfüllen können». Ἄπ' ἐναντίας μάλιστα δὲν διστάζει ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι αἱ μεταφυσικαὶ ἰδέαι ἀνήκουν πολλάκις εἰς τὰ σημαντικώτερα πνευματικὰ προϊόντα τοῦ πολιτιστικοῦ βίου καὶ συνιστοῦν ὑπὸ ὥρισμένης προϋποθέσεως ἰσχυρὰς κατευθυντηρίου δυνάμεις διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ πρόβλημα, ὅμως, τὸ ὁποῖον παραμένει ἀνοικτόν, εἶναι τὸ γνωσιολογικόν. Περβλ. WL 156.

334. Διὰ τὸν Weber ἡ μεταφυσικὴ δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ὑπὸ δύο μορφάς: εἶτε στρέφεται συνειδητῶς πρὸς τὸ ἐπέκεινα πάσης δυνατῆς ἐμπειρίας, ἐπὶ τῷ τέλει ν' ἀνεύρῃ ἐκεῖ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ τὸ πρωταρχικὸν στήριγμα (Urgrund) τῶν ὄντων, εἶτε

dictio in adiecto· διὰ τοῦτο καὶ ἡ φιλοσοφία ὑποχρεοῦται ν' ἀπαλλαγῇ τῆς μεταφυσικῆς, ἐὰν πράγματι ἐπιθυμῇ νὰ ἐργασθῇ ὡς αὐστηρὰ ἐπιστήμη³³⁵.

Συνέπεια τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μεθοδολογικῶν αὐτῶν ἀρχῶν κατὰ τὴν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν γενικῶς καὶ εἰδικώτερον κατὰ τὴν διερεύνησιν τῆς θρησκείας εἶναι ἄφ' ἐνός μὲν ἡ ἀπόρριψις παντὸς συστήματος³³⁶ καὶ πάσης μεταφυσικῆς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς, ἄφ' ἑτέρου δὲ ὁ προειρημένος περιορισμὸς εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἐνδοκόσμιον διάστασιν. Ὁ κοινωνιολόγος δὲν δύναται νὰ ἀναζητῇ τοὺς προαγωγικοὺς ἢ ἀνασταλτικοὺς παράγοντας τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς («ὀπισθεν») καὶ ἐπέκεινα τῶν ἐμπειρικῶν πραγματικότητων. Τοῦτο ἰσχύει καὶ ὅταν θέτῃ τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ν ο ἡ μ α τ ο ς τῆς ἱστορίας. Κατὰ τὴν νοηματικὴν προβληματοθεσίαν ἐκ μέρους τοῦ κοινωνιολόγου δὲν ἐρωτᾶται περὶ ἐνός ἀπολύτου καὶ μόνου ἀληθοῦς διῆστορικοῦ νοήματος τοῦ γίνεσθαι, ἀλλ' ἐμπειρικῶς περὶ τοῦ ἐκάστοτε ἐκ μέρους τῶν δρώντων ὑποκειμενικῶς νοουμένου³³⁷. Τὸ ἀντίθετον θὰ παρέστυρεν εὐκόλως εἰς μίαν μυθικὴν καὶ δογματικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει μόνον εἰς τὴν θρησκευτικὴν γραμματείαν ἢ τὰς μεταφυσικὰς πραγματείας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ συγγράμματα καὶ τὰς γνώμας ἐκπροσώπων τῶν λεγομένων

προσπαθεῖ ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ἐπιστητοῦ, τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου, νὰ συλλάβῃ τὸ ὅλον.

Ὁ Weber ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν καντιανῶν ἀπορρίπτει κατ' ἀρχὴν τὴν μεταφυσικὴν ἐκείνην, ἡ ὁποία διακρίνει αὐστηρῶς μεταξὺ τοῦ Ἐνταῦθα καὶ τοῦ Ἐπέκεινα, τοῦ ἐπιγείου καὶ τοῦ οὐρανοῦ χώρου, καὶ προσπαθεῖ ἐν συνεχείᾳ νὰ φωτίσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὴν γῆν ἀπὸ καὶ διὰ τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ Ἐπέκεινα δὲν δύναται διὰ τὸν Weber νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐπιστημονικὸς ἀρχιμήδειος τόπος, οὔτε καὶ ὁ Θεὸς ὡς ἐρμηνευτικὴ τῶν ὄντων ἀρχή.

335. Ἡ φιλοσοφία διὰ τὸν Weber, καὶ κατ' ἐπίδρασιν τῶν νεοκαντιανῶν τῆς Βάδης, μάλιστα δὲ τοῦ Rickert, ταυτίζεται μὲ τὴν Λογικὴν, τὴν Γνωσιολογίαν καὶ τὴν Κριτικὴν Θεωρίαν τῆς Γνώσεως, οὐδόλας δὲ ἔχει ὡς ἔργον τὴν νοηματικὴν διαφώτισιν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς. Πρβλ. σχετικῶς WL 167, 377. Ὁμοίως: Mettler, Arthur, Max Weber und die philosophische Problematik unserer Zeit. Dissertation, Zürich 1934, σελ. 29 καὶ Jaspers, Karl, Max Weber. Rede bei der von der Heidelberger Studentenschaft am 17. Juli 1920 veranstalteten Trauerfeier, Tübingen, Mohr-Siebeck, 1926, σελ. 14.

336. Γράφει χαρακτηριστικῶς ὁ Weber: «Ein System der Kulturwissenschaften auch nur in dem Sinne einer definitiven, objektiv gültigen, systematisierenden Fixierung der Fragen und Gebiete, von denen sie zu handeln berufen sein sollen, wäre ein Unsinn in sich: stets kann bei einem solchen Versuch nur eine Aneinanderreihung von mehreren, spezifisch besonderten, untereinander vielfach heterogenen und disparaten Gesichtspunkten herauskommen, unter denen die Wirklichkeit für uns jeweils «Kultur», d.h. in ihrer Eigenart bedeutungsvoll war oder ist». WL, 184/185. Ἡ ριζοσπατικῶς ἀντισυστηματικὴ αὐτὴ τοποθέτησις τοῦ Weber, ἡ ὁποία εἶναι διάχυτος εἰς ὅλον τὸ ἔργον του, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διατυπώσωμεν τὴν κρίσιν ὅτι πᾶσα ἀπόπειρά παρουσιάσεως μιᾶς «συστηματικῆς κοινωνιολογίας» τοῦ Weber εἶναι τοῦτ' αὐτὸ ἀντιβεμπεριανῆ καὶ παραθεωρεῖ θεμελιώδη μεθοδολογικὴν ἀρχὴν τοῦ Weber.

337. Πρβλ. WL, 542.

θετικῶν ἐπιστημῶν, ὅταν οὗτοι πιστεύουν ὅτι δύνανται ν' ἀποφαίνωνται ἐπιστημονικῶς περὶ τοῦ «ἀληθοῦς» νόηματος τοῦ κόσμου³³⁸. Ὁ κοινωνιολόγος ὀφείλει νὰ περιορίζηται ἀσκητικῶς εἰς μίαν μεθοδολογικὴν μονοδιάστασιν καὶ νὰ ἔχη σαφῆ συνείδησιν τῶν ὀρίων τῶν γνώσεών του. Γνωστικός του στόχος δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ πρωτότυπος καὶ ἀληθῆς τύπος (Richtigkeitsstypus), ἀλλ' ὁ ἰδεότυπος, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπεικονίζει τὴν πραγματικότητα, ἀλλ' ἀπλῶς χρησιμεύει ὡς δείκτης προσανατολισμοῦ κατὰ τὴν ἀπόπειραν κατανοήσεως τοῦ κόσμου. Ἡ μεθοδολογικὴ μονοδιάστασις θὰ τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ τὸν πειρασμὸν προσφυγῆς εἰς μυθικὰς, μεταφυσικὰς καὶ δογματικὰς ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς, καὶ θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ παραμείνῃ ἀμεταφυσικός καὶ ν' ἀποφύγῃ κάθε μορφῆς Supranaturalismus, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν καθιερωθῆ καὶ ἰσχύουν ὡς μεταφυσικὰ *par excellence*. Οὗτοι ὁ κοινωνιολόγος δὲν θὰ θέσῃ π.χ. τὸ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον δὲν δύναται καὶ ἐπιστημονικῶς ν' ἀπαντήσῃ, ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς γενέσεως τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας (Ursprung der Gottesidee), τοῦ ὁποῖου τὴν ἀπάντησιν θ' ἀναζητήσῃ ἐν τ ε ὕ θ ε ν τῆς Θείας Ἀποκαλύψεως, ὡς λ.χ. εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἱκανοποιήσῃ πρακτικὰς καὶ θεωρητικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας³³⁹. Ὁ μεθοδολογικός αὐτὸς ἀποκλεισμός τοῦ περιεχομένου τῆς

338. Ὁ Weber ἀρνεῖται κατηγορηματικῶς τὴν δυνατότητα ἐπιστημονικῆς ἐξιχνιάσεως καὶ συλλήψεως τοῦ ἀπολύτου νόηματος τοῦ κόσμου, εἰρωνεύμενος δὲ τοὺς πεφυσιωμένους φυσικούς ἐπιστήμονας λέγει εἰς τὴν περίφημον διάλεξίν του «Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα»: «Ποῖος σήμερον — ἐκτός ἀπὸ μερικὰ μεγάλα παιδιὰ, ὡς αὐτὰ τὰ ὁποῖα συναντᾷ κανεὶς ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τῶν φυσικῶν Ἐπιστημῶν — πιστεῖ ἀκόμη, ὅτι τὰ πορίσματα τῆς ἀστρονομίας ἢ τῆς βιολογίας ἢ τῆς φυσικῆς ἢ τῆς χημείας εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὸ νόημα τοῦ κόσμου, ἢ ἔστω νὰ μᾶς διαφωτίσουν, μὲ ποῖον τρόπον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνιχνεύσωμεν τὸ «νόημα» αὐτό, — ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὑπάρχει κάτι τέτοιο; ἐὰν εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσφέρουν κάτι, τοῦτο εἶναι νὰ θανατώσουν εἰς τὴν ρίζαν τῆς πίστιν, ὅτι ὑπάρχει κάποιον νόημα εἰς τὸν κόσμον» (WL 597, ἐλευθέρᾳ ἀπόδοσις).

339. Ὁ Weber εἶναι βαθύτατα ἐπηρεασμένος εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις του ἀπὸ τὸ πιετιστικὸν οἰκογενειακὸν του περιβάλλον, τὸν καλβινισμόν, τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις τῶν πουριτανικῶν προτεσταντικῶν παραφυάδων, τὰ ἀδογματικὰ ἠθικολογικὰ θρησκευτικὰ συγγράμματα τῶν Parker καὶ Channing, καθὼς καὶ τὴν φιλελευθέραν θεολογίαν τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἄρνησις του ἐπομένως νὰ προβληματισθῆ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποστροφὴ του πρὸς τὴν μυστικὴν θεωρίαν καὶ τὸν θρησκευτικὸν συναίσθηματισμὸν καὶ πιετισμὸν, δὲν θὰ πρέπῃ νὰ νομισθῆ ὅτι προέρχονται ἀπὸ θρησκευτικὴν ἀμφισβήτησιν ἢ ἀθεϊστικὴν τοποθέτησιν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς συνέπειαι καὶ ἀντιδράσεις πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἀνατροφὴν καὶ ἐξέλιξιν του. Ἡ θρησκευτικότης, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισε κατὰ τὰ νεανικά του ἔτη ὁ Weber, τὸν ἔπεισε ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀναλυθῆ ἡ Ὀρθοξεία μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐπιστημονικῶν μέσων εἰς ἑτερογενῆ (ψυχικὰ ἢ κοινωνικὰ) αἷτια. Ἡ καλβινιστικὴ πεποιθήσις του περὶ τῆς ἀπολύτου ὑπερβατικότητος τοῦ Θεοῦ δὲν ἀφῆνε περιθώρια, παρὰ μόνον διὰ μίαν ἀποφατικὴν θεολογίαν. Εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν ὁ Καλβινιστὴς δὲν δύναται ν' ἀντιληφθῆ τὸν ρόλον του ὡς «σκεῦος» καὶ «δοχεῖον» τῆς θεότητος, ὡς λ.χ. πράττει ὁ Λούθηρος, καθ' ὅσον «finitum non est capax infiniti».

πίστεως εἶναι ὑποχρεωτικὸς διὰ τὴν κοινωνιολογίαν τῆς θρησκείας, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα, παρὰ μόνον διὰ τῆς ἀναγωγῆς αὐτῶν εἰς καθαρῶς ἐνδοκοσμικοὺς συντελεστὰς καὶ λογικοεμπειρικῶς κατανοητὰ κίνητρα³⁴⁰.

Ὁ Weber ἔχει πλήρη συνείδησιν ὅτι μία τοιαύτη ἐρμηνεία δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἐξαντλητικῶς τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα καὶ νὰ διαφωτίσῃ αὐτὰ εἰς τὴν «ὀλότητά» των. Ἄλλ' ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα φέρει κατ' ἀνάγκην ἀ π ο σ π α σ μ α τ ι κ ὸ ν χαρακτήρα. Ἡ ἑκτατικὴ καὶ ἐντατικὴ ἀπειρότης τῆς πραγματικότητος δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τὴν ἐπιστήμην νὰ γνωρίσῃ τὸ «εἶναι», τὴν «οὐσίαν» καὶ τὸ «ὄλον», ἀκόμη καὶ ἐὰν πρόκηται περὶ ἐντελῶς

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ καλβινικὴ θρησκευτικότης ἐκφράζεται ὡς μία δρᾶσις ἐπεμβατικὴ ἐπὶ τοῦ κόσμου, ὡς μία «fides efficax» καὶ ὅχι ὡς μυστικὴ βύθισις, unio mystica ἢ ἀναχωρητισμός. Ἐξ ἄλλου ὁ Weber δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραμεινῇ ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν πρωσικὴν ἀστικὴν ἀντίληψιν τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 19 αἰῶνος, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς «Kulturprotestantismus». Ὅταν ἡ φιλελευθέρη κριτικὴ ἀπεγύμνωσε τὰς καινοδιαθηκίκας μαρτυρίας πάσης ὑπερφυσικῆς καὶ ὑπεριστορικῆς αὐθεντίας καὶ τὰ θεμέλια τοῦ θρησκευτικοῦ οἰκοδομήματος ἤρχισαν νὰ κλονίζονται, ὁ Προτεσταντισμὸς ἀνεζήτησε νέον ἔρεισμα εἰς τὴν ἰδιάζουσαν πολιτιστικὴν ἐπενέργειαν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τοῦ κόσμου. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν ὁ Weber γράφει πρὸς τὸν ἀδελφόν του Alfred, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς προσελεύσεώς τούτου εἰς τὸ χρῆμα (Konfirmation): «Die christliche Religion ist eine der Hauptgrundlagen, auf denen alles Grosse, was in dieser Zeit geschaffen ist; die Staaten, welche entstanden, alle grossen Taten, welche dieselben geleistet, die grossen Gesetze und Ordnungen, welche sie aufgezeichnet haben, ja auch die Wissenschaft und alle grossen Gedanken des Menschengeschlechts haben sich hauptsächlich unter dem Einfluss des Christentums entwickelt. Die Gedanken und die Herzen der Menschen sind nie, seit die Welt denken kann, vor etwas so erfüllt und bewegt worden, wie von den Ideen des christlichen Glaubens und der christlichen Menschenliebe». Weber, Max: Jugendbriefe. σελ. 106 (παρὰ Johannes Weiss. μν. ἔργ. σελ. 111 ἐξ.). Ἴδὲ καὶ RS I, 108 καὶ 263· ὁμοίως Wilhelm E. Mühlmann, Max Weber und die rationale Soziologie, Tübingen, J. C. B. Mohr, 1966, σελ. 51.; Johannes Weiss, Max Webers Grundlegung der Soziologie. Verlag Dokumentation, München (UTB 517) 1975, σελ. 105ff.

340. Γράφει χαρακτηριστικῶς ὁ Weber εἰς τὴν περίφημον διάλεξίν του «Wissenschaft als Beruf»: Πῶς θὰ καταστῇ δυνατὸν μία ἐπιστημονικὴ παράδοσις ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας νὰ ὠφελήσῃ καὶ ὀδηγήσῃ εἰς παρομοίας ἀξιολογήσεις ἕνα πιστὸν ρωμαιοκαθολικὸν καὶ ἕνα μασσῶνον; Τοῦτο φαίνεται θεωρητικῶς ἀδύνατον, πρέπει ὅμως ν' ἀποτελῇ τὴν φιλοδοξίαν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου. Ὁ μόνος τρόπος εἶναι ἡ ἐξάσκησις μιᾶς ἐντελῶς ἀπροκαταλήπτου ἐπιστήμης, διὰ τὴν ὁποίαν ὅμως τελικῶς καὶ διὰ λόγους καθαρᾶς μεθόδου δὲν δύναται νὰ ὑπάρχουν μήτε τὸ «θαῦμα» μήτε ἡ «ἀποκάλυψις». Διὰ τὸν πιστὸν βεβαίως ὑπάρχουν καὶ τὰ δύο! «Ὅ,τι ἡ ἐπιστήμη ζητεῖ παρ' αὐτοῦ· δὲν εἶναι ἡ ἐγκατάλειψις τῆς πίστεώς του, ἀλλ' ἡ ἀναγνώρισις τούτου: ὅτι ἐὰν θὰ ἐπεχειρεῖ κανεὶς νὰ ἐρμηνεύσῃ λ.χ. τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἄνευ τῆς προσφυγῆς εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ὑπερφυσικῶν γεγονότων τοῦ θαύματος καὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως, τότε οὐδεμίαν ἑτέραν ἐρμηνείαν θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ, παρὰ τὴν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης προσφερομένην. Πρβλ. WL, 602/603.

συγκεκριμένων καὶ περιορισμένων γεγονότων. Ἐκαστον ἀντικείμενον εἶναι σύνθετον προῖον ἀναριθμητῶν συστατικῶν στοιχείων καὶ μερῶν· ἕκαστον γεγονός ἔχει ἀναρίθμητον πλήρωμα αἰτίων καὶ συνεπειῶν. Ἐναντι δὲ τῆς ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς ἀτέρμονος καὶ δυσεξιχνιάστου πραγματικότητος ταύτης τοποθετεῖται ὁ ἐρευνητῆς ὡς πεπερασμένος ἄνθρωπος, μὲ ὅλους τοὺς περιορισμούς του³⁴¹. Καὶ μόνον τὸ γεγονός τοῦτο θά πρέπει νὰ τοῦ καθιστᾷ ἀνά πάσαν στιγμὴν συνειδητόν, ὅτι αἱ ἀπόψεις του δὲν δύνανται ν' ἀποτελοῦν ἱστορικῶς ἀνεξάρτητον, ὑπερχρονικὴν καὶ αἰωνίου κύρους ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ περιορισμένην μᾶλλον καὶ εἰς τὸν νόμον τῆς ρευστότητος ὑποκειμένην ἀπόπειραν μερικῆς μόνον ταξινομήσεως πλευρῶν τοῦ ἐπιστητοῦ³⁴², τῇ βοηθείᾳ τῶν ἐνοιῶν, αἱ ὁποῖαι πάλιν μὲ τὴν σειρὰν των δὲν εἶναι ὑπερχρονικαὶ κατηγορίαι, ἀποκαλύπτουσαι τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων, οὔτε ἀντικατοπτρισμοὶ ἢ ἀπεικονίσεις τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀπλῶς βοηθητικὰ μέσα διὰ μίαν προσωρινὴν ταξιθέτησιν, νοσηματοδότησιν καὶ κατανόησιν τοῦ χάους. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἐλπίζῃ ἢ ν' ἀπαιτῇ ἐκ μέρους τῆς ἐπιστήμης μίαν τελικὴν ἀπάντησιν, ἐνῶ τὰ ἐπιστημονικὰ συστήματα ἐν τῇ ἐνοιᾷ κλειστῆς διδασκαλίας, περιλαμβανούσης ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ὀλόκληρον τὴν πραγματικότητα, εἶναι διὰ τὸν Weber μίαν καθαρὰ «ἀνοησίαν» (Sinnlosigkeit)³⁴³.

Αἱ μεθοδολογικαὶ αὐταὶ παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐν πολλοῖς ἐπαναλαμβάνουσι ὅσα ἤδη ἐν τῷ οἰκείῳ περὶ μεθόδου τόπῳ ἐλέχθησαν, ἦσαν ἀναγκαῖαι πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων καὶ παρερμηνειῶν τῆς κοινωνιολογίας τῆς θρησκείας τοῦ Weber. Ἡ ὀρθὴ κατανόησις αὐτῆς εἶναι δυνατὴ καὶ νοητὴ, μόνον ἐφ' ὅσον λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὁ μεθοδολογικὸς καὶ ἀσκητικὸς αὐτοπεριορισμὸς του. Ὁ περιορισμὸς οὗτος ἀφορᾷ τόσον εἰς τὸ γνωστικὸν ἀντικείμενον, ὅσον καὶ εἰς τὴν ὀπτικὴν γωνίαν διαπραγματεύσεώς του. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸ ἀ ν τ ι κ ε ἰ μ ε ν ο ν δὲν θά ἦτο ἴσως ἄσχοπον νὰ ἐπαναληφθῇ ὅτι ὁ Weber, καὶ ὅταν διερευνᾷ τὰ θρησκευτικὰ φαινόμενα, ὡς ἀντικείμενόν του ἔχει τὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν, τὴν κοινωνικὴν δρασίαν (soziales Handeln). Τὰ θρησκευτικὰ δόγματα, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις, ἡ μαγεία, ὁ συμβολισμὸς, ἡ ἠθικοποίησις, ἡ ἐκλογίκευσις ἐνδιαφέρουσι τὴν κοινωνιολογίαν τῆς θρησκείας τοῦ Weber μόνον κατὰ τὴν

341. Πρβλ. WL, 315/16.

342. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Erik Wolf (Max Webers Ethischer Kritizismus, ἐν: LOGOS, XIX, 1930, σελ. 363) ὁ Weber τονίζει ἰδιαιτέρως τὴν οὐσιαστικὴν διὰ τὴν κοινωνιολογίαν ἀποψιν τῆς ἱστορικότητος τῶν πνευματικῶν φαινομένων καὶ διαρκῶς ἀπαιτεῖ μίαν ἀναδρομὴν εἰς τὴν ἱστορίαν, προκειμένου νὰ διαπιστωθῇ «die Zeitbedingtheit und Zeitwirkung aller absolut 'gemeinten' Systeme, Prinzipien, Werte und Götter...».

343. WL, σελ. 184.

προσιτὴν αὐτῶν ἐνδοκόσμιον διάστασιν καὶ ἐπειδὴ καὶ ἐφ' ὅσον ἐπιδροῦν προσδιοριστικῶς ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ὀπαδῶν των.

Ὡς πρὸς τὴν ὀπτικὴν γωνίαν ὁ Weber τονίζει ἰδιαίτερώς ὅτι ἡ κοινωνιολογία ὀφείλει ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν καθολικὴν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ νὰ στραφῆ πρὸς μίαν πρισματικὴν διερεύνησιν τῆς πραγματικότητος ὑπὸ εἰδικὰς ὀπτικὰς γωνίας, διαφωτίζουσα ἐκάστοτε τὴν εἰδικὴν σημασίαν ὀρισμένων μόνον πολιτιστικῶν στοιχείων ἢ κοινωνικῶν συντελεστῶν. Μία τοιαύτη ἀσκητικὴ τοποθέτησις ἦτο φυσικὰ νὰ φέρῃ τὰν Weber ἀντιμέτωπον μὲ τὰς ἰδεολογίας, μάλιστα δὲ τὴν μαρξιστικὴν θεώρησιν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου, ἢ ὅποια προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα τὰ πολιτιστικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα ὡς «προϊόντα», «λειτουργίας» καὶ «ἐποικοδομήματα» τῶν καθαρῶς οἰκονομικῶν ἐνδιαφερόντων καὶ συμφερόντων. Χωρὶς ν' ἀντικαθιστᾷ ὁ Weber τὸν ὑλιστικὸν αὐτὸν μονισμὸν μὲ μίαν πνευματοκρατικὴν μονοαιτιατικὴν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου, δὲν παραλείπει νὰ τονίσῃ ὅτι τὰ πνευματικὰ στοιχεῖον εἰς μίαν κοινωνίαν δὲν εἶναι ἀπλῶς «ἐποικοδόμημα», ἀλλὰ «δύναμις» (Macht) αὐτόνομος καὶ βαθύτατα διεισδυτικὴ, ἢ ὅποια μᾶς ὑποχρεώνει νὰ συνειδητοποιήσωμεν ὅτι ὄχι μόνον τὰ πνευματικὰ καὶ πολιτιστικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ θεωρούμενα καὶ λεγόμενα καθαρῶς οἰκονομικὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξετάζωνται ἐπαρκῶς καὶ ἐξαντλητικῶς, ἐὰν περιορίζηται ἡ ἔρευνα εἰς τὴν αὐστηρῶς οἰκονομικὴν πλευρὰν των. Οὕτε ἂν ἡ ἱστορία μιᾶς τραπέζης εἶναι δυνατὸν νὰ γραφῆ καθαρῶς ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ μόνον σκοπιᾶς³⁴⁴. Τὴν ὀπτικὴν γωνίαν τῶν κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν τοῦ Weber προσδιορίζει ἡ προβληματοθεσία του: νὰ καταδειχθῆ «ἡ καθολικὴ πολιτιστικὴ σημασία, τὴν ὅποιαν ἔχει ἡ κοινωνικοοικονομικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρωπίνου κοινωνικοῦ βίου»³⁴⁵. Διὰ τὴν κοινωνιολογίαν τῆς θρησκείας ὁ στόχος αὐτὸς ἐξειδικεύεται εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἰδιαίτερας συμβολῆς τοῦ πνευματικοῦ καθόλου παράγοντος καὶ τῆς νοοτροπίας εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐξέλιξιν καὶ τοὺς κοινωνικοὺς μετασχηματισμούς, καθὼς καὶ περὶ τοῦ εἰδικοῦ — προαγωγικοῦ ἢ ἀνασταλτικοῦ — ρόλου τῆς Θρησκείας κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς νοοτροπίας ταύτης.

Τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον τῆς προβληματοθεσίας αὐτῆς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Weber θὰ ἠδύνατο νὰ συνοψισθῆ ἐπιγραμματικῶς εἰς τὰς λέξεις:

344. «Die Reduktion auf ökonomische Ursachen allein ist auf keinem Gebiete der Kulturercheinungen je in irgend einem Sinn erschöpfend, auch nicht auf demjenigen der »wirtschaftlichen« Vorgänge. Prinzipiell ist eine Ban kgeschichte irgend eines Volkes, die nur die ökonomischen Motive zur Erklärung heranziehen wollte, natürlich ganz ebenso unmöglich, wie es etwa eine »Erklärung« der Sixtinischen Madonne aus den sozial-ökonomischen Grundlagen des Kulturlebens zur Zeit ihrer Entstehung sein würde...» WL, 169.

345. WL, 165.

Θρησκεία καὶ Ὀρθολογικότης. Τόσον ἡ «Προτεσταντικὴ Ἠθική», ὅσον καὶ αἱ λοιπαὶ θρησκευτικοινωνιολογικαὶ μελέται τοῦ ἀποσκοποῦν νὰ διαφωτίσουν θετικῶς καὶ ἀρνητικῶς τὴν δομὴν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ ὀρθολογισμοῦ, προῖδαν τοῦ ὁποῦ — κοινωνιολογικῶς τὸ σπουδαιότερον — εἶναι καὶ ὁ σύγχρονος καπιταλισμός³⁴⁶. Βασικὴ πεποίθησις τοῦ Weber εἶναι ὅτι ἡ μεταξὺ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλλόγου σκέψεως κρατοῦσα κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἀνταγωνιστικῆς σχέσις εἶναι συμπτωματικὴ καὶ πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ. Δὲν συμμερίζεται τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ ἐπιστημονικὸς λογισμὸς καὶ ἡ διαφώτισις εἶναι ὅπωςδῆποτε καὶ ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν ἀντίθετοι πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ προωρισμένοι νὰ τὴν καταλύσουν. Ὅλως τοῦναντίον πιστεύει ὅτι μεταξὺ θρησκευτικῆς σκέψεως καὶ ὀρθοῦ λογισμοῦ ὑφίσταται μία ἰδιότυπος διαπλοκὴ καὶ ἰδιάζουσα σχέσις: ὁ κοσμικὸς ὀρθολογισμὸς δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκμαυθῆ, παρὰ μόνον μὲ τὴν βοήθειαν τῶν καθαρῶς ἐνδοθρησκευτικῶν ἐκλογικευτικῶν διαδικασιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐγγενεῖς εἰς τὴν θρησκευτικὴν πράξιν ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν πλέον «ἀνορθολογικὴν» φάσιν τῆς μαγικῆς θρησκευτικότητος· ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐπικράτησις τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἀσκεῖ μίαν ἐκλογικευτικὴν πίεσιν ἐπὶ τῆς θρησκείας, δημιουργοῦσα τὴν ἀνάγκην ἀπολογητισμοῦ³⁴⁷. Παρακολουθῶν τὴν ἰδεοτυπικὴν σταδιακὴν ἐξέλιξιν τῆς θρη-

346. Πρβλ. Die Protestantische Ethik, σελ. 12, 18, 20. Ἡ διαδικασία τῆς ἐκλογικεύσεως χαρακτηρίζει πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τοῦ δικαίου μέχρι τῆς τέχνης καὶ ἀπὸ τῶν οἰκονομικῶν συναλλαγῶν μέχρι τῆς ρυθμίσεως τῆς προσωπικῆς ἐνὸς ἐκάστου ζωῆς.

347. Γράφει ὁ Weber εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου τόμου τῶν θρησκευτικοινωνιολογικῶν δοκιμῶν του εἰς τὴν «Zwischenbetrachtung» (RS I, σελ. 564): «Aber freilich: am grössten und prinzipiellsten wird schliesslich die bewusste Spannung der Religiosität gerade zum Reich des denkenden Erkennens. Ungebrochene Einheit gibt es da im Bereich der Magie und des rein magischen Weltbildes... Weitgehende gegenseitige Anerkennung ist möglich auch für die rein metaphysische Spekulation. Obwohl diese leicht zur Skepsis zu führen pflegt. Nicht selten betrachtete daher die Religiosität die rein empirische, auch naturwissenschaftliche Forschung als besser mit ihren Interessen vereinbar als die Philosophie. So vor allem der asketische Protestantismus. Wo immer aber rational empirisches Erkennen die Entzauberung der Welt und deren Verwandlung in einen kausalen Mechanismus konsequent vollzogen hat, tritt die Spannung gegen die Ansprüche des ethischen Postulates: dass die Welt ein gottgeordneter, also irgendwie ethisch sinnvoll orientierter Kosmos sei, endgültig hervor... Mit jeder Zunahme des Rationalismus der empirischen Wissenschaft wird dadurch die Religion zunehmend aus dem Reich des Rationalen ins Irrationale verdrängt und nun erst... die irrationale oder antirationale überpersönliche Macht schlechthin... Und gerade wegen der unversöhnlich scheinenden Spannung, steht die Religion, die prophetische wie die priesterliche, immer wieder in intimen Beziehungen zum rationalen Intellektualismus. Je weniger sie Magie oder blosser kontemplative Mystik und je mehr sie «Lehre» ist, desto mehr besteht für sie das Bedürfnis nach rationaler Apologetik».

σκείας ἔχει τὴν συνείδησιν ὁ Weber ὅτι συγχρόνως κάνει «τυπολογία καὶ κοινωνιολογία τοῦ ὀρθολογισμοῦ», ὡς δὲ ἴλιαν εὐστόχως παρατηρεῖ ὁ Weiss, τὸ σημαντικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ὁ Weber ταυτίζει τὴν ἐνδοθηρησκειακὴν ἐκλογικευτικὴν διαδικασίαν μὲ τὴν ἠθικοποίησιν τῆς θρησκείας, μὲ τὸν συστηματικὸν δηλαδὴ στοχασμὸν περὶ τῶν συνεπειῶν, τὰς ὁποίας ἔχει μία θρησκευτικὴ πίστις καὶ στάσις διὰ τὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν τοῦ πιστοῦ³⁴⁸. Τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς τοιαύτης ἠθικοποίησεως εἶναι ἀνυπολογίστου σημασίας διὰ τὴν πρόοδον τῶν κοινωνιῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ριζοσπαστικὴ ἐκπροσώπησις τῆς («ἠθικο-λογικῆς») αὐτῆς στάσεως ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊκὸν προφητισμὸν καὶ τὴν Ἰουδαίκο-χριστιανικὴν παράδοσιν ἐπέτυχε διὰ πρώτην φορὰν τὸν κλονισμὸν καὶ τὴν σχετικοποίησιν τῶν κατεστημένων κοινωνικῶν «τάξεων», αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὡς «φυσικὴ τάξις» καὶ ἀπέδειξε τὴν θρησκείαν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν δυναμικὸν παράγοντα κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ³⁴⁹. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ ἰδιαιτέρον θέμα τῆς «Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς», εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ὁποίας καὶ προβαίνομεν εἰς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐνόητα.

348. Weiss, Johannes, μν. ἔργ., σελ. 135.

349. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Weber ἔρχεται εἰς εὐθειᾶν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς λειτουργικῆς σχολῆς (Funktionalismus) τοῦ Durkheim, ἀλλὰ καὶ τὴν μαρξιστικὴν ἀποψιν, αἱ ὁποῖαι θεωροῦν τὸν ρόλον τῆς θρησκείας ὡς ρόλον συντηρήσεως τῶν κατεστημένων ἀξιολογικῶν καὶ πολιτικῶν ἢ οικονομικῶν πραγματικοτήτων. Ὁ Weber δὲν ἀγνοεῖ ἱστορικὰς περιπτώσεις τοιαύτης χρησιμοποίησεως τῆς θρησκείας, τὰς ὁποίας ὁμως θεωρεῖ ὡς ἀσυνεπείας καὶ σχετικοποιήσεις ἀνεπιτρέπτους (RS I, 551), τοῦλάχιστον ὅταν πρόκηται περὶ τῆς «προφητικῆς» θρησκείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Αἱ μὴ προφητικαὶ μορφαὶ θρησκείας εἶναι νοητὸν καὶ δυνατόν νὰ χαρακτηρίζωνται ἀπὸ τάσεις παραδόσεως καὶ συντηρητισμοῦ. Ὁ Γιαχβὲ ὁμως καὶ ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν εἶναι ὁ Θεὸς τῆς Ἱστορίας καὶ ὄχι ὁ Θεὸς τῆς αἰωνίας τάξεως. Πρβλ. Baumgarten, Eduard, Max Weber. Werk und Person. Dokumente, ausgewählt und kommentiert von Eduard Baumgarten, Tübingen, Mohr-Siebeck, 1964, σελ. 468. Ὁμοίως Weiss, Johannes, μν. ἔργ., 136.

Διὰ τὸ καθόλου θέμα τῶν σχέσεων μεταξὺ θρησκείας καὶ ὀρθοῦ λόγου ἰδὲ καὶ Dieckmann, Johann, Max Webers Begriff des «modernen okzidentalen Rationalismus». Dissertation, Köln, 1961, καθὼς καὶ τὰς πραγματείας τῶν Robert N. Bellah (Religiöse Evolution), Rainer Döbert (Die evolutionäre Bedeutung der Revolution), Günter Dux (Religion, Geschichte und sozialer Wandel in Max Webers Religionssoziologie) καὶ Constans Seyfarth (Protestantismus und gesellschaftliche Entwicklung: zur Reformulierung eines Problems), αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται εἰς τὸν συλλογικὸν τόμον «Religion und gesellschaftliche Entwicklung. Studien zur Protestantismus-Kapitalismus-These Max Webers», hrsg. von Constans Seyfarth und Walter M. Sprondel, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1973 (StW 38).

V. Ἡ Προτεσταντικὴ Ἠθικὴ.

Εἶναι γενικῶς παραδεκτὸν ὅτι τὸ σημαντικώτερον ἔργον τοῦ Weber — ἀλλὰ καὶ τὸ πλέον ἀντιλεγόμενον — εἶναι «Ἡ Προτεσταντικὴ Ἠθικὴ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Καπιταλισμοῦ»³⁵⁰. Ὡς ἔχει ἤδη ἀναφερθῆ, ἡ μελέτη αὕτη ἐδημοσιεύθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ μορφήν ἄρθρων εἰς τοὺς τόμους 20 (1904) καὶ 21 (1905) τοῦ «Ἀρχείου» καὶ ἀπατέλεσε τὴν ἀπαρχὴν μιᾶς σειρᾶς συγκριτικῶν μελετῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξετάζουν τὰς σχέσεις καὶ ἐπιδράσεις τῶν κυριωτέρων θρησκευμάτων ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τῶν πιστῶν ὁπαδῶν των καὶ τῆς διαμορφώσεως, ἐξελίξεως καὶ τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ οἰκονομικοῦ βίου των³⁵¹.

Τὸ ἰδιαιτέρον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ τὸν Weber εἰς τὴν «Προτεσταντικὴν Ἠθικὴν» εἶναι, κατὰ πόσον μία συγκεκριμένη θρησκευτικὴ δογματικὴ διδασκαλία, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ «ἠθικὴ τοῦ ἀοκητικοῦ προτεσταντισμοῦ», εἶναι δυνατὸν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, διαμόρφωσιν, διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν μιᾶς ἰδιαίτερας οἰκονομικῆς νοοτροπίας, ἐνὸς εἰδικοῦ οἰκονομικοῦ «ἠθους», ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦ «συγχρόνου οἰκονομικοῦ ἠθους»³⁵². Θεωρῶν τὴν νοησιαρχίαν ὡς τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸν γνώ-

350. Ο Carlo Antoni, χαρακτηρίζει τὴν «Προτεσταντικὴν Ἠθικὴν» ὡς μίαν ἀπὸ τὰς ὀλίγας μεγάλας ἐρμηνείας τῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν διαπραγματεύεται, καὶ τὴν συγκρίνει εἰς σπουδαιότητα καὶ πρωτοτυπίαν μὲ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ Droysen, τὴν κατανόησιν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Tocqueville καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας τοῦ Fustel de Coulange. (Vom Historismus zur Soziologie. Stuttgart, Köhler, 1950, σελ. 197).

351. Αἱ σχετικαὶ μελέται ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον: «Die Wirtschafts-ethik der Weltreligionen» (Ἡ οἰκονομικὴ ἠθικὴ τῶν παγκοσμίων θρησκευμάτων) καὶ μάλιστα ἡ μὲν «Ἐισαγωγὴ» καὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Κομφουκιανισμὸν καὶ Ταοισμὸν ἐργασίαι τὸ πρῶτον εἰς τὸ «Ἀρχεῖον» [τόμ. 41 τοῦ 1916 σελ. 1-87 καὶ 335-421, νῦν δὲ ἐν RS I, σελ. 287-536], αἱ δὲ σχετικαὶ μὲ τὰ Ἰνδικὰ θρησκευτάματα (Ἰνδοισμὸν, Βουδδισμὸν) ἀπ' εὐθείας εἰς βιβλίον (RS II) μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Weber. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν τρίτον τόμον (RS III), ὁ ὁποῖος διαπραγματεύεται τὸ Ἀρχαῖον Ἰσραήλ.

Ὁ πρόωρος θάνατος δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Weber νὰ ὁλοκληρώσῃ τὸ ἔργον του, τὸ ὁποῖον προεβλέπετο νὰ συμπεριλάβῃ ἀναλύσεις τῶν Ψαλμῶν, τοῦ Ἰὼβ καὶ τοῦ ταλμουδικοῦ λουδαϊσμοῦ, τοῦ Χριστιανισμοῦ τῶν πρώτων αἰώνων καθὼς καὶ τοῦ Ἰσλάμ (πρβλ. Πρόλογον τῆς Marianne Weber εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ RS III, München 1920).

Ἐνταῦθα αἱ παραπομπαὶ γίνονται κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Johannes Winkelmann ἀναθεωρηθεῖσαν ἔκδοσιν τῆς «Protestantische Ethik» εἰς τὴν σειρὰν Siebenstern-Taschenbuch, München/Hamburg 1965 καὶ μὲ τὴν συντομογραφίαν «PE I», ἐνῶ διὰ τῆς «PE II» παραπέμπομεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐκδότου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν ἐκδοθέντα τόμον, εἰς ὃν δημοσιεύονται κριτικὰ καὶ ἀντικριτικὰ κείμενα τῆς πρώτης κυρίως περιόδου. (Die Protestantische Ethik II. Kritiken und Antikritiken, Siebenstern-Taschenbuch Verlag, München und Hamburg 1968).

352. PE I, σελ. 21. Εἰς ἄλλην θέσιν (PE I, σελ. 76) ὁ Weber καθορίζει ὡς θέμα τῆς ἐρεῦνης του «den Einschlag, welchen religiöse Motive in das Gewebe der Ent-

ρισμα καὶ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν μεταξύ Δύσεως καὶ Ἀνατολῆς καὶ ἀξιολογῶν τὴν βαθυτέραν σημασίαν τῆς λογοκρατίας διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιοθεωρίας καὶ βιοπρακτικῆς, ἀναζητεῖ τὴν αἰτιακὴν σχέσιν μεταξύ θρησκείας καὶ οἰκονομικοῦ ρασιοναλισμοῦ εἰς τὴν λογοκρατουμένην ἠθικὴν τῶν πουριτανικῶν προτεσταντικῶν παραφυάδων. Πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς θέσεώς του ταύτης παρακολουθεῖ εἰς τὴν «Οἰκονομικὴν Ἠθικὴν τῶν Παγκοσμίων Θρησκευμάτων» καὶ τὴν ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν ν' ἀσκήσῃ ἡ θρησκεία ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐξελιξέως, διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ οἰκονομικοῦ ρασιοναλισμοῦ δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τῆς ὀρθολογικῆς ἀναπτύξεως τοῦ δικαίου καὶ τῆς τεχνικῆς, ἀλλὰ καὶ «ἐκ τῆς ἰκανότητος καὶ διαθέσεως τῶν ἀνθρώπων δι' ὀρισμένας μορφὰς πρακτικῆς ἐκλογικευμένης βιοτῆς»³⁵³. Ὅπου ψυχικαὶ ἀναστολαὶ παρακαλοῦν μίαν τοιαύτην διάθεσιν καὶ ἰκανότητα λογοκρατουμένης διοργανώσεως τῆς καθημερινότητος, ἐκεῖ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ οἰκονομικοῦ ρασιοναλισμοῦ προσκρούει εἰς ἀνυπερβλήτα ἐσωτερικὰ ἐμπόδια καὶ τελικῶς ματαιοῦται. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, ἔνεκα τοῦ ὁποίου οὐδέποτε προηγουμένως εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ εἰς οὐδεμίαν χώραν ἢ πολιτισμὸν ἐνεφάνισθη οἰκονομία μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ δυτικοῦ λογοκρατουμένου καπιταλισμοῦ, καθ' ὅσον ἀπλούστατα οὐδαμοῦ καὶ οὐδέποτε ἀνεφάνη θρησκεία, ἔχουσα τὰ γνωρίσματα τοῦ ἀσκητικοῦ προτεσταντισμοῦ³⁵⁴.

Εἶναι ἐπομένως πλέον ἢ σαφές ὅτι πρόθεσις τοῦ Weber δὲν ὑπῆρξεν ὅ,τι συνήθως, ἐκ παρεξηγήσεως τῶν θρησκευτικωκοινωνιολογικῶν μελετῶν του, τοῦ ἀποδίδεται καὶ ἐπομένως τὰ ἔργα του δὲν ἀποσκοποῦν εἰς μίαν «γενικὴν ἀνάλυσιν τοῦ πολιτισμοῦ»³⁵⁵ ἢ μίαν ἐρμηνείαν καὶ ἀξιολόγησιν τοῦ φαινομένου τῆς Μεταρρυθμίσεως³⁵⁶. Ἀκόμη δὲν πρόκειται περὶ καθαρῶς θρησκευολογικῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι θὰ ὄφειλον βεβαίως νὰ παρουσιάσουν τὰ ἐκάστοτε διερευνώμενα θρησκευτάματα ἐν τῷ συνόλω των καὶ νὰ φροντίσουν διὰ τὴν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν ἐν ταῖς λεπτομερείαις. Ὁ Weber ἐπανειλημμένως τονίζει ὅτι τὸν ἐνδιαφέρουν αἱ περιφερειακῆς σημασίας διὰ τὴν συνείδησιν τοῦ θρησκευτικοῦ «βιρτουόζου» πλευραὶ, ἐνῶ δὲν ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενον, ἔνεκα τῆς χρησιμοποίησεως πηγαιῶν ὑλικῶν ἐκ μεταφράσεων, νὰ ὑπάρξῃ ἐπιστημονικὴ δια-

wicklung unserer aus zahllosen historischen Einzelmotiven erwachsenen modernen, spezifisch «diesseitig» gerichteten Kultur geliefert haben, etwas deutlicher zu machen».

353. PE I, σελ. 20/21.

354. Ἴδὲ καὶ Swanson, Guy E, Protestantismus und Herrschaftssystem. Ἐν: Religion und gesellschaftliche Entwicklung, σελ. 167.

355. Πρβλ. PE I, σελ. 21.

356. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιδιώκομεν, λέγει, εἰς τὰς μελέτας αὐτὰς «den Gedanken-gehalt der Reformation in irgendeinem Sinn, sei es sozialpolitisch, sei es religiös zu werten», οὔτε πιστεύομεν ὅτι εἶναι δυνατὸν ν' ἀναχθῇ ἡ Μεταρρυθμίσις εἰς καθαρῶς οἰκονομικὰ αἷτια καὶ νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς προῦν ἱστορικο-ἐξελικτικῆς νομοτελείας. PE I, σελ. 76.

φωνία περὶ τῆς ὀρθότητος λεπτομερειῶν τινων, εὐχεται δὲ νὰ μὴ πρόκηται περὶ οὐσιωδῶν θεμάτων³⁵⁷.

Τέλος εἶναι ἀσύστατος ἡ συνήθως ἀποδιδομένη εἰς αὐτὰν κατηγορία ὅτι διὰ τῶν μελετῶν του αὐτῶν προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ οἰκονομικὸν σύστημα τοῦ καπιταλισμοῦ ὡς ἀποκλειστικὸν δημιουργημα τῆς Μεταρρυθμίσεως, — πρᾶγμα τὸ ὅπου ὁ Weber χαρακτηρίζει ὡς «töricht doktrinäre These»³⁵⁸, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ μίαν ἀνατροπὴν τῆς μαρξιστικῆς περὶ θρησκείας θεωρίας. Κατ' ἀρχὴν ὁ ἴδιος ὁ Weber μᾶς διαβεβαιώνει ρητῶς ὅτι δὲν εἶχε πρόθεσιν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν γένεσιν ἢ τὴν διάδοσιν τοῦ καπιταλισμοῦ³⁵⁹. Ἐπειτα δὲ εἰς πλείονας εὐκαιρίας τονίζει ὅτι πρόθεσίς του δὲν εἶναι νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ ὑλιστικὸν μονοαιτιατὸν ἐρμηνευτικὸν σχῆμα τοῦ μαρξισμοῦ μὲ μίαν ἰδεαλιστικῶς μονοδιάστατον θεωρίαν³⁶⁰, τὸν δὲ καλβινισμὸν θεωρεῖ οὐχὶ ὡς τὸν μοναδικόν, ἀλλ' ὡς ἓνα τῶν συντελεστῶν τῆς γενέσεως τοῦ καπιταλισμοῦ — εἰ καὶ τὸν σπουδαιότερον. Ἐὰν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς «ἐκλεκτικῆς συγγενείας» (Wahlverwandschaft) μεταξὺ τῆς καλβινικῆς ἠθικῆς καὶ τῆς καπιταλιστικῆς νοοτροπίας παραθεωρῇ συνειδητῶς τοὺς λοιποὺς παράγοντας, τοῦτο δὲν πράττει διότι ἀγνοεῖ ἢ περιφρονεῖ τὴν συμβολὴν τῶν λοιπῶν ἐπὶ μέρος συντελεστῶν, ἀλλὰ διότι τὸ θέμα τοῦ εἶναι ἡ διαφώτισις τῆς συμβολῆς τοῦ ἐνὸς τούτων³⁶¹. Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης θὰ προκύψῃ ὅτι «τὰ θρησκευτικὰ δόγματα καὶ ἡ ἐρμηνεία των ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστα μέρη τῶν κοσμοθεωριῶν τῶν ἀνθρώπων» καὶ ἐπομένως ἡ κατανόησις των εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν σπουδὴν καὶ κατανόησιν τῆς «συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων, μάλιστα δὲ τῆς οἰκονομικῆς συμπεριφορᾶς των»³⁶².

Ὁ Weber δὲν ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὁ ὅποιος ἔθεσε τὸ ἐρώτημα περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς θρησκείας ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν πραγμάτων³⁶³. Ἀναμφισβητήτως ὅμως εἶναι ὁ σπουδαιότερος, καθ'

357. PE I, σελ. 22.

358. Ὁ Weber παραπονεῖται ὅτι τοῦ καταλογίζουσαν μίαν θέσιν, τὴν ὅποιαν οὐδέποτε ὑπεστήριξε (PE I, σελ. 77).

359. Πρβλ. τὸ Antikritisches Schlusswort zum «Geist des Kapitalismus», PE II, σελ. 303.

360. «So kann es dennoch natürlich nicht die Absicht sein, an Stelle einer einseitig »materialistischen« eine ebenso einseitig spiritualistische kausale Kultur— und Geschichtsdeutung zu setzen. Beide sind gleich möglich, aber mit beiden ist, wenn sie nicht Vorarbeit, sondern Abschluss der Untersuchung zu sein beanspruchen, der historissschen Wahrheit gleich wenig gedient». PE I, σελ. 190 πρβλ. καὶ σ. 276, ὑποσ. 308.

361. PE I, σελ. 189 ἐξ.

362. A. J. Raymond, Les étapes de la pensée sociologique..., σελ. 530.

363. Ὡς ἀναφέρουν εἰδικώτερον οἱ R. H. Tawney (Religion and the Rise of

ὅσον πρῶτος αὐτὸς ἐπεχείρησεν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προσφέρῃ μίαν ὄλοκληρωμένην θεωρίαν ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου, ἐρειδομένην μάλιστα ἐπὶ πλουσιωτάτου ἱστορικοῦ ὕλικου παγκοσμίου καὶ πανορθοσηκειακῆς προελεύσεως³⁶⁴, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καταδείξῃ τὰς στενὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξύ

Capitalism, 1937, γερμ. μτφρ. Religion und Frühkapitalismus, Bern, Francke, 1946) καὶ ἡ Annemarie Burger (Religionszugehörigkeit und soziales Verhalten, Untersuchungen und Statistiken der neueren Zeit in Deutschland, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht 1964) πολλοὶ πρὸ τοῦ Weber, ἤδη ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ 1850, ἠσχολήθησαν μὲ τὸ θέμα τῆς ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας καὶ εἰδικώτερον τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐπὶ τῆς μορφώσεως καὶ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καὶ μὲ τὴν σχέσιν προτεσταντισμοῦ, κεφαλαιοκρατίας καὶ ἐκβιομηχανίσεως. Ὡς παραδείγματα ἀναφέρονται οἱ Petty, Defor, Engels, A. Marschall, Karl Knies, πρὸ πάντων δὲ ὁ Emile de Laveley, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τινων θεωρεῖται καὶ ὡς ὁ πρόδρομος τοῦ Weber, πρῶτος ἀποδοὺς τὴν πρόδοον τοῦ αἰῶνος του εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἡ ὁποία διὰ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ διαδόσεως τῶν βιβλικῶν μελετῶν συνέβαλεν εἰς τὴν καλλιτέραν μὲν μορφῶσιν τοῦ προτεσταντικοῦ πληθυσμοῦ. (Πρβλ. τὰ ἔργα του: De l' Avenir des Peuples Catholiques, Paris 1876 καὶ Protestantism and Capitalism in their bearing upon the Liberty and Prosperity of Nations, London 1875). Θὰ ἠδύνατο νὰ προσθέσῃ κανεὶς καὶ ἄλλους, ἐν οἷς καὶ τὸν εὐαγγελικὸν θεολόγον Alexander von Oettingen, ὡς καὶ τὸν Gerhard Uhlhorn Abt zu Loccum, οἵτινες τονίζουν τὴν συμβολὴν τῶν θρησκευτικῶν πληθυσμῶν εἰς τὴν κοινωνικὴν καὶ οικονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν.

Ὁ Weber δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν οἱ Προτεστάνται ἐθεωροῦντο ὡς ἡ ρίζα τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ οἱ σκαπανεῖς τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως (πρβλ. PE I, σελ. 34 ἐξ.), ἐνῶ δὲν παραλείπει νὰ παραπέμψῃ καὶ εἰς γνώμας παλαιότερων ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι κἀμουν ἀναλόγους διαπιστώσεις (PE I, 36 ἐξ.). Τὸ πρόβλημά του ὅμως δὲν εἶναι τόσον ἡ διαπίστωσις ἢ ἡ κρατούσα ἀντίληψις, ὅσον ἡ ἐρμηνεία τοῦ φαινομένου (πρβλ. PE I, σελ. 82, ὑποσ. 22). Τὴν ἐρμηνείαν δὲ ἐπιχειρεῖ πρῶτος καὶ ὅλος ἀνεξαρτήτως τῶν προμνημονευθέντων, ὥστε νὰ εἶναι ἄδικος καὶ ὑπερβολικὴ ἢ κριτικὴ παρατήρησις τοῦ L ü t h y, ὅτι ὁ Weber στερεεῖται πρωτοτυπίας καὶ ἀναπτύσσει τὴν θέσιν του ἐντελῶς φυσιολογικῶς ἐπὶ τῇ βάσει προγενεστέρων διαπιστώσεων καὶ ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς γερμανικῆς πίστεως εἰς τὸν ἀστικὸν μῦθον τοῦ 17ου αἰῶνος, ὁ ὁποῖος καὶ εἰς τὰς βιογραφίας τῶν μεγάλων ἐπιχειρηματιῶν καὶ τραπεζιτῶν χαρακτηριστικῶς ἀποδίδει τὴν ἐπιτυχίαν των εἰς τὰς καλβινικὰς ἀρετὰς τῆς φιλοπονίας, τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τῆς εὐσεβείας. Νομιζομεν ὅτι περὶ τῆς ὀρθότητος ἢ μὴ τῆς βεμπεριανῆς θέσεως ἔχει δικαίωμα νὰ ἔχῃ ἕκαστος τὰς ἀπόψεις καὶ γνώμας του· οὐδεὶς ὅμως δύναται ν' ἀρνηθῇ εἰς τὸν Weber τὴν πρωτοτυπίαν τῆς συλλήψεως καὶ τὴν προσπάθειαν στρηξίσεως τῶν ἀπόψεών του ἐπὶ ἱστορικοῦ καὶ στατιστικοῦ ὕλικου ἐκ τῶν πηγῶν.

364. Τὸ πλούσιον τοῦτο ἱστορικὸν καὶ ἐγκυκλοπαιδικὸν ὕλικόν γιγαντοῦται ὡς γρανιτῶδης ὄγκος καὶ ὑποβάλλει τὸν ἀναγνώστην, ὁ ὁποῖος, μὴ ἔχων τὴν δυνατότητα ν' ἀντισταθῇ, ὑποχρεοῦται κατὰ τινὰ τρόπον ν' ἀποδεχθῇ τὰς θέσεις τοῦ Weber. Ὁ ἀμερικανὸς κοινωνιολόγος T a l c o t t P a r s o n s παρατηρεῖ ὅτι οὐδεὶς τῶν ζώντων σήμερον ἐρευνητῶν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξῃ τὸ πλουσιώτατον ἱστορικὸν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον τόσον εὐχερῶς χειρίζεται ὁ Weber συγκριτικῶς καὶ κριτικῶς ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ὥστε ἡ οἰαδήποτε κριτικὴ ἐπὶ τοῦ περιεχομένου ὑφ' ἑνὸς μόνον ἐρευνητοῦ νὰ καθίσταται πάντῃ ἀδύνατος. (T a l c o t t P a r s o n s, The Structure of Social Action, New York, McGraw-Hill Book Co, 1937, σελ. 500).

χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῆς προτεσταντικῆς θρησκευτικότητος (ἐνδοκόσμιος Aktivismus) καὶ τῆς συγχρόνου βιομηχανικῆς ἐπιχειρήσεως (ὀρθολογικὴ διοργάνωσις καὶ λειτουργία)»³⁶⁵.

Ἄφορμὴν διὰ τὴν μελέτην του λαμβάνει ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς ἐμπειρικῆς ἐρεύνης τοῦ μαθητοῦ του Offenbacher³⁶⁶, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὴν οἰκονομικὴν, μορφωτικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν διαφοροποίησιν μεταξὺ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν πληθυσμῶν τῆς Βάδης, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ἡ στροφὴ τῶν προτεσταντῶν πρὸς τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰ προσοδοφόρα τεχνικὰ ἐπαγγέλματα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προτίμησιν τῶν ρωμαιοκαθολικῶν διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τὰ ὀλιγώτερον προσοδοφόρα, ἀλλ' ἀσφαλῆ ἐπαγγέλματα τοῦ διδασκάλου ἢ τοῦ ὑπαλλήλου. Τὴν διαφοροποίησιν ταύτην δὲν δέχεται νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Weber ὡς σύμπτωμα τῶν ἱστορικοκοινων-

365. Πρβλ. Guy E. Swanson, Protestantismus und Herrschaftssystem, ἐν τῷ προμνημονευθέντι συλλογικῷ τόμῳ «Religion und gesellschaftliche Entwicklung», σελ. 167. Καὶ ὁ Φίλιας, παραπέμπων καὶ εἰς τὸν Schelling, θεωρεῖ ὡς βασικῆς σημασίας τὴν διαπίστωσιν τοῦ Weber ὅτι «Σὲ κάθε περίπτωση μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἕμεση ἀνταπόκριση, μιὰ νοηματικὴ ἀντιστοιχία καὶ ἐκλεκτικὴ συγγένεια ἀνάμεσα στὴν καπιταλιστικὴ οἰκονομικὴ δραστηριότητα καὶ τίς πρακτικὰς ἀρχὰς τῆς προτεσταντικῆς οἰκονομικῆς ἠθικῆς, ἰδιαιτέρα στὴν πουριτανικὴ της μορφῇ» (μν. ἔργ. σελ. 149). Ὁ David McClelland διεπίστωσεν ὅτι ὁ «ἐνδοκόσμιος ἀκτιβισμὸς» δὲν ἐλλείπει καὶ εἰς τινὰς πρωτογόνους κοινωνίας ἢ εἰς ἀρχαϊκὰς κοινωνίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, καθὼς καὶ μεταξὺ τῶν ρωμαιοκαθολικῶν πληθυσμῶν. [D. C. McClelland; The Achieving Society, Princeton 1961, γερμ. Die Leistungsgesellschaft, Tübingen 1966. Πρβλ. καὶ R. N. Bellah, Reflections on the Protestant Ethic Analogy in Asia (1963) in: Religion und gesellschaftliche Entwicklung (=Analogien zur Protestantischen Ethik in Asien), σελ. 176 ἐξ. Ὁ Swanson θεωρεῖ τὸν ἀκτιβισμὸν καὶ τὸ «Leistungsprinzip» ὡς μίαν ἀξιολογικὴν στάσιν ἐναντι δεδομένης καταστάσεως καὶ οὐχὶ ὡς γενεσιουργὸν αἴτιον τῆς καταστάσεως ταύτης, νομίζει δὲ ὅτι ἡ ὀρθολογικὴ οἰκονομικὴ δραστηριότης δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸν νὰ προϋπάρχη, ἀλλὰ συναναπτύσσεται μετὰ τὴν νομιμοποίησιν τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος (ξ. ἀ., σελ. 171).

366. Offenbacher, Martin, Konfession und soziale Schichtung. Eine Studie über die wirtschaftliche Lage der Katholiken und Protestanten in Baden, Leipzig 1901 (=Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen, Bd IV, Heft 5). Συμφώνως πρὸς τὰς διαπιστώσεις τῆς ἐρεύνης ταύτης οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ προτιμοῦν τὰ κλασσικὰ γυμνάσια καὶ ἀποφεύγουν τὰ ἀνασφαλῆ ἐπαγγέλματα, ἐνῶ οἱ προτεστάνται στρέφονται πρὸς τὰς τεχνικὰς σχολὰς, τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν καὶ τὰς θετικὰς ἐπιστήμας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ προτεστάνται ἐξασφαλίζουν ἀνώτερον κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα, προσφέρουν μεγαλύτερους φόρους εἰς τὸ κράτος καὶ γενικῶς ἐξελίσσονται εἰς οἰκονομικῶς καὶ κοινωνικῶς δυναμικώτερα μέλη τῆς κοινωνίας.

Κριτικὴν τῆς ἐργασίας ταύτης (καὶ ὡς πρὸς τὴν ὀρθότητα τῶν στατιστικῶν δεδομένων) ἤσκησαν μεταξὺ ἄλλων καὶ οἱ Kurt Samuelsson (Religion and Economic Action, Stockholm 1961) καὶ Herbert Lüthy (Protestantismus und Kapitalismus, ἐν περιοδικῷ Merkur, τεύχος 203 καὶ 204, Φεβρουάριος, Μάρτιος 1965, σελ. 101-19 καὶ 226-42).

νικῶν συνθηκῶν, ἀλλ' ἀποδίδει εἰς τὴν πνευματικὴν ἰδιοτυπίαν καὶ τὴν οἰκογενειακὴν καὶ θρησκευτικὴν διαπαιδαγωγίαν τῶν προτεσταντῶν³⁶⁷.

Καίτοι ὁπαδὸς τῆς ἱστορικῆς σχολῆς³⁶⁸ δὲν περιορίζεται ἐν τούτοις εἰς τὰ στατιστικὰ δεδομένα καὶ τὰς ἱστορικὰς παρατηρήσεις, ἀλλ' ἀναπτύσσει διάλογον μετὰ τῶν κυριωτέρων πνευματικῶν καὶ πολιτιστικῶν ρευμάτων τῶν ἡμερῶν του³⁶⁹ καὶ προσπαθεῖ νὰ διευρύνῃ τὸν ἱστορικὸν ὀρίζοντα καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἱστορικὴν μέθοδον διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἰδεοτυπικῆς ἀναλύσεως «μοντέλλων», μόνης ἱκανῆς κατ' αὐτόν, ὡς ἐλέχθη, νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν σύλληψιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν πολιτιστικῶν γεγονότων³⁷⁰.

Ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ διαλόγου τούτου προβαίνει εἰς μίαν «θετικὴν

367. «In diesen Fällen liegt zweifellos das Kausalverhältnis so, dass die an er-zogene geistige Eigenart, und zwar hier die durch die religiöse Atmosphäre der Heimat und des Elternhauses bedingte Richtung der Erziehung, die Berufswahl und die weiteren beruflichen Schicksale bestimmt hat». PE I, σελ. 32. Καὶ περαιτέρω: «Der Grund des verschiedenen Verhaltens muss also der Hauptsache nach in der dauernden inneren Eigenart und nicht nur in der jeweiligen äusseren historisch-politischen Lage der Konfessionen gesucht werden», ἔ.δ., σελ. 33.

368. Ὁ Weber θεώρει ἑαυτὸν ὡς ὁπαδὸν τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς νεωτέρας ἱστορικῆς σχολῆς Gustav Schmoller. Κατὰ τὴν ἄποψιν τῆς σχολῆς ταύτης δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτοι οἰκονομικοὶ νόμοι, οἱ ὅποιοι νὰ προσδιορίζουν τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην. Τὴν θέσιν τῆς ἀφρημένης παραγωγικῆς μεθόδου καταλαμβάνει ἡ μόνη ὡς ὀρθὴ θεωρουμένη μέθοδος τῆς ἐπαγωγῆς (Induktion). Ὅσον εὐρυτέρα εἶναι ἡ ἐπαγωγικὴ βάση, τόσον μεγαλύτερα καὶ ἡ πιθανότης νὰ πλησιάζῃ ἡ ἐπιστήμη τὴν πραγματικότητα τοῦ οἰκονομικοῦ γίνεσθαι. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ τάσις συγκεντρώσεως λεπτομερειακοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου, ἡ στροφὴ πρὸς τὴν μονογραφίαν καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἄκρας ἐξειδικευμένων ἱστορικο-οικονομικῶν μελετῶν, μὲ τὰ ὅποια ἐπλούτισαν τὴν οἰκονομικὴν βιβλιογραφίαν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἱστορισμοῦ, μὲ χαρακτηριστικὸν ἐκπρόσωπον τὸν Werner Sombart. Ὁ Weber κινεῖται μὲν ἐντὸς τῆς πνευματικῆς παραδόσεως τοῦ ἱστορισμοῦ, αἰσθάνεται ἐν τούτοις ὅμως τὴν ἀνάγκην νὰ διευρύνῃ τὸν ἱστορικὸν ὀρίζοντα διὰ τῆς στροφῆς τοῦ βλέμματός αὐτοῦ πρὸς τὰ καθολικώτερα πολιτιστικὰ γεγονότα. Ἐντὶ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὴν λεπτομέρειαν καὶ τὴν λεπτολόγον ἐξέτασιν τῶν ἐπὶ μέρους, ἀναζητεῖ καὶ διερευνᾷ τὰς σχέσεις, τὰς ἀλληλεπιδράσεις καὶ τοὺς δεσμούς, οἱ ὅποιοι συνδέουν τὴν οἰκονομικὴν ἱστορίαν μετὰ τῆς καθολικῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

369. Ὀλόκληρον τὸ ἔργον τοῦ Weber ἀποτελεῖ συνεχὴ καὶ συνεπὴ διάλογον μετὰ τῆς ἐποχῆς του, μέχρι σημείου νὰ κατηγορηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπικριτῶν του ὅτι στερεῖται πρωτοτυπίας καὶ ἀποτελεῖ ἰονεὶ ἀντανάκλασιν τῶν κρατούντων κοινωνικῶν (μαρξισμός), πολιτικῶν (ἀγροτοκαπιταλισμός τῶν πρῶσων γαιοκτημόνων), ἐθνικῶν (παρουσία τῶν πολωνῶν ἐργατῶν εἰς τὸν ἀνατολικὸν Ἑλβα), θρησκευτικῶν (Ἰουδαϊκὸν ζήτημα, πουριτανισμός) καὶ πολιτιστικῶν (Kulturkampf) συνθηκῶν, αἱ ὅποια σφραγίζουν τὴν γενεάν του.

370. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Helmer, ἡ παραθεώρησις τῆς πραγματικότητος ταύτης ἀποτελεῖ μίαν τῶν κυριωτέρων πηγῶν παρανοήσεως ἐκ μέρους τῶν ἐπικριτῶν τοῦ Weber. Πρβλ. Helmer, Hans-Josef, Religion und Wirtschaft. Die neuere Kritik der Weberthese. Dissertation, Köln 1970, σελ. 29.

κριτικὴν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ»³⁷¹ καὶ ἀπορρίπτει τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ἡ μὲν θρησκεία ἐρμηνεύεται ὡς ἀπλοῦν ἐποικοδόμημα τῆς κοινωνικῆς ὑποδομῆς καὶ τῶν παραγωγικῶν συνθηκῶν, ἡ δὲ συνείδησις καὶ αὐτοκατανόησις τοῦ ἀνθρώπου ὡς προῖον τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως. Ἡ κριτικὴ αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν διὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν παρεξήγησιν τῶν προθέσεων τοῦ Weber, ὁ ὁποῖος καὶ ἐὰν ἀκόμη ἀποτελῇ τὸν ἀμέγιστον ἀντίπαλον τοῦ Μάρξ ἐπὶ θεωρητικοῦ πεδίου» (Wolfgang Mommsen), εἶναι ἐν τούτοις σφάλμα νὰ χαρακτηρίζηται ὡς ὁ «ἀστικὸς Μάρξ» (Albert Salomon), ὁ ὁποῖος οὐδὲν ἕτερον τάχα ἐπιδιώκει, εἰ μὴ τὴν συστηματικὴν ἀναίρεσιν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ καὶ τὴν ἀντιστροφὴν τῆς μαρξιστικῆς περὶ θρησκείας καὶ ἰδεολογίας θεωρίας, προκειμένου νὰ θεμελιώσῃ μίαν θεωρητικὴν νομιμοποίησιν τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος³⁷².

(Συνεχίζεται)

371. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ θέμα τῶν παραδόσεών του εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης. Πρβλ. Marianne Weber, Ein Lebensbild, σελ. 652.

372. Τόσον ὑπὸ συγγραφέων ἐκ τῆς ἀστικῆς παρατάξεως (π.χ. Topitsch), ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς μαρξιστικῆς πλευρᾶς (π.χ. Klügl) ὑποστηρίζεται εὐρέως ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Weber διὰ τοῦ ἔργου του προσεπάθησε ν' ἀνατρέψῃ τὴν μαρξιστικὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ καὶ νὰ προσφέρῃ μίαν θεωρίαν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Οὕτω πως ἡ μεταξὺ Weber καὶ Marx καθαρῶς μεθοδολογικὴ ἀντίθεσις μετατίθεται ἐπὶ κοσμοθεωρητικοῦ ἐπιπέδου, πρᾶγμα τὸ ὅποιον θέλει νὰ ἐκφράσῃ καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Albert Salomon χαρακτηρισμὸς τοῦ Weber ὡς «bürgerlicher Marx» (βλέπε ἄρθρον του εἰς τὸ Internationale Revue für Sozialismus und Politik, III Jg. Nr. 2. σελ. 144. Ἡ παραπομπὴ παρὰ Mommsen, ἔνθα κατωτέρω, σελ. 265, ὑποσ. 1).

Καὶ ὁ Wolfgang Mommsen διατυπώνει τὴν θέσιν ὅτι ἡ κοινωνιολογία τοῦ Weber θὰ ἠδύνατο ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἀπόπειρα νὰ διατυπωθῇ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν γνωσιολογικῶν μεθόδων τοῦ κοινωνιολόγου μίαν «Alternativposition», ἡ ὁποία νὰ συμφωνῇ μὲ τὰ ἀστικά καὶ φιλελεύθερα ἰδεώδη, χωρὶς νὰ παραθεωρῇ ἐν τούτοις καὶ τὴν ἐκ μέρους τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀσκουμένην κριτικὴν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. (Πρβλ. τὸ ἔργον του Max Weber, Gesellschaft, Politik und Geschichte, Frankfurt/M, Suhrkamp Taschenbuch Verlag 1974, σελ. 144).

Τὸ πρόβλημα περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ Weber καὶ Marx εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ εἰς τὰ πλαίσια τῆς παρούσης ἐργασίας. Τὸν ἐνδιαφερόμενον ἀναγνώστην παραπέμπομεν εἰς τὴν περίφημον ἐργασίαν τοῦ Karl Löwith, Max Weber und Karl Marx, in: Gesammelte Abhandlungen, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1960, σελ. 1-67, καθὼς καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τῶν Norman Birnbaum (Konkurrierende Interpretationen der Genese des Kapitalismus: Marx und Weber) καὶ Anthony Giddens (Marx, Weber und die Entwicklung des Kapitalismus), αἱ ὁποῖαι συμπεριλαμβάνονται εἰς τὸν συλλογικὸν τόμον «Religion und gesellschaftliche Entwicklung». Εἰς τὸν τόμον αὐτὸν παρατίθεται καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.